

změnily cestování z individuálně zajištěného a nejistého počínání na jednu z nejorganizovanějších a nejracionálnějších lidských aktivit. Na závěr již jen zbývá uvést, že Chorvátovu publikaci je možné doporučit jako základní příručku pro vysokoškolskou výuku.

Bohuslav Šalanda

Tilly, Charles: *Politika kolektivního násilí*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, (z anglického originálu *The Politics of Collective Violence* vydaného v roce 2003 nakladatelstvím Cambridge University Press přeložila Jana Grocká), 278 stran.

Sociologie a sociální vědy obecně postupně smazávají dluh, který měly vůči obci badatelů a neprofesionálním, i když motivovaným zájemcům o poznání dynamiky společnosti a sociálních procesů. Zvláště ediční řady Sociologického nakladatelství KLAS (klasické sociologické texty), MOST (práce významných sociologů 20. století), POST (studie k postmoderní době) a některé další v posledních deseti letech hojně zaplnily knihovničky domácích studentů dějin sociologického myšlení a sociálních trendů. Vyrovnávání pokřiveného či zanedbávaného obrazu je však během na dlouhou trať, který se může jevit zvláště dlouhý v případě některých přístupů a disciplín, k nimž náleží i makrosociologie a historická sociologie.

Před rokem 1989 někteří ze „západních“ představitelů těchto disciplín, k nimž náleželi např. Barrington Moore, Jr. (učitel autora recenzované práce), Stuart Bendix, Stuart N. Eisenstadt, Ted R. Gurr či Theda Skocpol, nepronikli do domácích vod možná kvůli svému levicovému sklonu, který byl pro ortodoxní levici tzv. Východního

bloku neakceptovatelnou „revizionistickou úchylkou“. „Polistopadovou“ nepřítomnost českých verzí prací těchto a dalších autorů jakoby dodnes suplovaly pouze překlady textů teoretika a analytika historických sociálních systémů Immanuela Wallersteina (*Kam směřují sociální vědy*, 1998; *Úpadek americké moci*, 2005; *Utopistika*, 2006; *Evropský univerzalizmus*, 2008), které jej však nepředstavují primárně jako teoretika makrosociologie, ale spíše jako aktivistického a politického myslitele (situaci by mohla „zvrátit“ monografie Stanislava Holubce o teoriích světového systému, jíž by měl letos vydat SLON).

Překladový deficit je zvláště patrný na díle Charlese Tillyho (1929–2008), jedné z nejvýraznějších a nejpilnějších postav historické sociologie a makrosociologie posledního půlstoletí. Tento autor jednapadesátí knižních publikací a více než šesti set vědeckých článků pokryl během pětácti let své plodné práce širokou oblast zahrnující oblast kolektivního chování (tzv. soupeřivé politiky, vč. politického násilí), teorie sociálních hnutí, problémů demokracie a demokratizace, fenoménu moderního státu a role měst v jeho rámci či metodologii sociálních věd (nejlepším přehledem Tillyho života a díla v českém jazyce je obeznámený medailon od Marka Skovajsy v *Sociologickém časopise* 44, 2008, č. 4, s. 800–805).

Stejně jako problematika historické sociologie i studium násilí jako sociologické kategorie – pomineme-li většinu současných tendenčních a módních prací o terorismu, se dosud odehrává jen na velmi úzkém prostoru studia domácího a sexuálního násilí, vražd a výjimečně – jak ukazují nové původní práce Miroslava Mareše (et al.) a Josefa Smolíka (2004, 2008) – studia fotbalového chuligánství. (Výjimkou potvrzující pravidlo je i jedna z mála zahraničních prací dostupná v českých knihov-

nách, *Violence in Europe: Historical and Contemporary Perspectives* z roku 2008 od Sophie Body-Gendrot a Pietera Spierenburga).

Načrtnutou situaci mohl nepochybně změnit první český překlad knižní práce Charlese Tillyho, *Politika kolektivního násilí* (v originále 2003). V duchu historické sociologie – na rozdíl od Spierenburgovy především historické práce, představuje tato studie sociologický zájem o poznání „mechaniky“ fungování kolektivního násilí, jenž si hledá maximální podporu ze strany historie. Je proto překvapivé, že jí domácí autoři od jejího českého vydání v roce 2006 nevěnovali dosud téměř žádnou pozornost.

Politiku kolektivního jednání lze bez újmy k autorovi označit za analyticky orientovanou syntézu. Její analytičnost dokládá rozbor rozsáhlého empirického materiálu a především přímá intervence autora do teoretických diskusí o kolektivním násilí a výběr konkrétního „paradigmatu“ jeho studia. Syntetičnost odráží strukturovaný přístup k pojmu kolektivního násilí, snaha o zobecnění a souhrnná výpověď o jednotlivých jeho podobách. Ukazují to i otázky, které Tilly formuluje a označuje za jádro svého zkoumání: Proč lidé vznášejí kolektivní požadavky? Jak to, že někdy používají násilné, jindy nenásilné prostředky? Co určuje míru poškození? a především Proč má kolektivní násilí tolik různých forem, a proč se tak liší charakterem a organizací (s. 22–23, s. 33)?

Tillymu přitom rozhodně nejde o odkrytí „obecných zákonů“ a komplexní vysvětlení kolektivního násilí, ale o podstatně skromnější „odhalení hlavních odchylek v [jeho] povaze v závislosti na čase, místě a sociálních okolnostech“ (s. 29, s. 33, též s. 141). Co může lépe vypovídat o současném komparativním studiu kolektivního násilí orientovaném na analýzu

příčin v rámci sociálních vztahů než více či méně otevřeně formulovaná rezervovanost k nárokům *velkých* teorií – marxismu, klasického liberalismu či strukturálního funkcionalismu? (Tilly a zejména jeho učitel Moore neměli k marxismu nikdy zcela daleko, úsilím o podložený empirický a komparativní přístup si však od něj vždy udržovali jistý odstup).

Tilly není teoretický purista, jenž by vycházel striktně z jednoho „paradigmatu“, přesto však jeho práce přinejmenším implicitně polemizuje s některými východisky a předpoklady dříve dominantních přístupů: „racionalistickými“ teoriemi vykládajícími kolektivní násilí z lidského vědomí (idejí) a behavioralistickými přístupy odkazujícími na evoluční a biologický základ lidské agrese. V jeho pojetí kolektivní konflikty nejmístněji objasňují vztahy – způsoby jednání, které člověk rozvíjí ve styku s jinými lidmi, jejichž prostřednictvím se do šíření a podpory násilí zapojují ideje a chování (s. 15–17). Toto vztahové pochopení ukazuje, že pro vznik násilí je nejdůležitější pojetí „kolektivních“ hranic a identit. Odkazuje tak na koncepci „sociálního konstruktivismu“, která je během posledních dvaceti let jedním z vůdčích teoretických přístupů v rámci řady odlišných sociálněvědných oborů a disciplín. Asi žádný jiný aspekt a projev tohoto konstruktivismu (pro přehled s. 41) není v knize tak patrný jako skoro univerzálně používaná distinkce „my“ a „oni“, která je podle Tillyho ve větší či menší míře přítomna v každém druhu kolektivního násilí (jen o něco slabší roli sehrávají političtí podnikatelé a „specialisté na násilí“).

V úsilí o ukotvení rozmanitosti kolektivního násilí si Tilly intelektuálně vcelku zdatně vypomáhá dvourozměrným modelem. Zdůrazňuje jím *významnost* (závažnost) *bezprostředního poškození* a *míru koordinace* mezi aktéry, jež je páchají. To

to vymezení není bezúčelné, neboť se vyhýbá „svůdnému“, i když mnohdy zavádějícímu rozkrývání kolektivního násilí prostřednictvím studia jeho *aktérů*, jejich cílů a motivací. Tillyho nopak zajímá především *organizace* násilí a postupné *proměny* jeho podob.

Tilly tak rýsuje škálu, resp. dvě souběžné škály typů kolektivního násilí zahrnující jednak vysoce poškozující akty s odlišnou mírou koordinace aktérů – násilné rituály, koordinovanou destrukci, oportunistismus a rvačky, a jednak typy jednání s nízkou mírou poškození, ztělesněné především tzv. přerušenými vyjednáváním a rozptýlenými útoky (s. 23–29).

Politika kolektivního jednání jasně ukazuje roli, jakou v Tillyho tvorbě sehrává termín „soupeřivá politika“. V kolektivním násilí Tilly spatřuje jednu z jejích forem, neboť účastníci kolektivního násilí vznášejí požadavky týkající se vzájemně protichůdných zájmů (s. 35). Vrcholem koncepce je druhá a třetí kapitola, v nichž Tilly přinejmenším nepřímo odpovídá otázku po různorodosti kolektivního násilí, a kde se historická sociologie proměňuje na krátko téměř čistě v politickou sociologii. S využitím matrice informované patrně Moorovou klasickou studií *Sociální původ diktatury a demokracie* (1966) argumentuje, že vysvětlením je existence odlišných politických režimů lišících se *mírou demokracie* i *schopností vládnout*. To jim umožňuje fungovat jako činitelé, jež buď kolektivní násilí dovolují nebo mu zamezují: demokratické režimy s vysokou schopností vládnout (Německo, Japonsko) zakazují úzkou škálu aktů, ale jejich nedemokratické protějšky (Čína, Irán) jich zakazují mnohem více. Nedemokratické režimy s nízkou kapacitou vlády (Somálsko, Kongo) tolerují značnou škálu aktů, ale jejich demokratické obdoby (Jamaika, Belgie) jich tolerují ještě více.

Na úvodní teoretické části práce navazuje šest kapitol probírajících postupně pestrobarevnou mozaiku sociálně a kulturně odlišných případů kolektivního násilí. Násilné rituály (čtvrtá kapitola) Tilly ukazuje jako diferencovanou kategorii zahrnující souboje fotbalových fanoušků, tzv. potlače (veřejné zbavování se majetku jeho ničením), flagellantství (veřejné kající se-bemrskání), ceremoniální popravy, krevní msty, volebního násilí a bitky gangů, jež ale všechny spojuje vysoká míra koordinace a stylizace a snaha upevňovat existující nerovnosti. V situaci, kdy se z rituálů stává *program* poškozování věcí a lidí, se rituály mění v koordinovanou destrukci. V páté kapitole autor sleduje především jednu z variant koordinované destrukce – vražedné zápasy – na příkladech guerillové a občanské války v Alžírsku a Kongu, nájezdů súdánské Boží armády odporu do severní Ugandy, a zejména severoirského konfliktu, jehož místy až rozvláčná analýza pokrývá většinu kapitoly (s. 114–129). Hlavním přínosem důkladného historického rozboru posledně uvedeného sporu je nepochybně snaha upozornit na „vracející se“ dynamiku ulsterského konfliktu a proměnu jeho forem.

Oportunistismus, jemuž se věnuje šestá kapitola, proti koordinované destrukci charakterizuje slabší organizace a také větší či menší tolerance ze strany represivních složek státu. Historickým příkladem oportunistu byli na konci středověku a v průběhu raného novověku žoldáci. Tillyho hlavními příklady jsou však bouře v detroitských ghetech v roce 1967 a zejména sugestivní příklady a líčení oportunistického násilí hutuských milicí během konfliktů ve Rwandě (1990–1994), které vyvrcholily známou genocidou. U tohoto příkladu pozorně Tilly rozšířil výkladový rámec a zohlednil souvislosti, čímž mj. dovedně ukázal, jakou roli v dynamice konfliktu

a stupňování násilí sehrál postup tutsijské Rwandské vlastenecké fronty (FPR) na rwandské území (s. 138–143). V sedmé kapitole se autor věnuje specifickému fenoménu rvaček, jejichž koordinace je ze sledovaných aktů nejnižší.

Rozptýlené útoky a přerušená vyjednávání (osmá a devátá kapitola) představují znovu spíše středně až více koordinované akty, zato ale méně poškozující. První z nich Tilly výrazně spojuje s nástupem a existencí nedemokratických revolučních režimů (příkladem mu je Iránská revoluce po roce 1979), ačkoliv největší prostor věnuje tzv. Swingové rebelii ze 30. let 19. století, která byla důsledkem zprůmyslnování a projevem agrárního konfliktu dělníků s farmáři. Případy přerušného vyjednávání v deváté kapitole jsou kulturně velmi různorodé a zahrnují střety indických vesničanů s policií, varianty demonstrací jako specifického veřejného fenoménu moderní doby (s. 197–204), který Tilly tematizuje zvláště na příkladě Francie 20. století.

Lze-li argument práce shrnout do jedné základní teze, je to tvrzení, že kolektivní násilí vzniká z týchž příčin, které působí každodenně i v nenásilných oblastech politického života (s. 233). Tilly proto věnuje v práci tak mimořádnou pozornost mechanismům a faktorům, jejichž prostřednictvím se mění nenásilné chování v násilné a jimiž se mění i podoby samotného kolektivního násilí. Dokládá tak to, že nejdůležitější pro poznání takového násilí není „popis“ či vysvětlení jednotlivých případů, ale nalézání vazeb a souvislostí, parafrázovaně řečeno, „nikoliv text, ale kontext“.

Je sympatické, že Tilly v práci opakovane poukazuje nejen na výsledky předěšlých vlastních výzkumů a studií, ale také na dřívější omyly. Přiznává např. že se ukázala mylná jeho představa z poloviny 70. let, že většina politického násilí – vyjma

válek a revolucí, představuje násilí malé významnosti a má podobu rozptýlených útoků a přerušených vyjednávání. V téměř pokorné sebekritice zachází ještě dál a v úvodu kritikům naznačuje slabá místa možné dezinterpretace empirického materiálu stejně jako možné obtíže teoretického zobecnění (k textu by „čtenáři měli přistupovat jako k předběžné syntéze, vodítku k novému zkoumání teorií“, s. 24; svoje závěry relativizuje přinejmenším na čtyřech dalších místech).

Kriticky si nelze nevšimnout, že Rwandu (ale třeba také Belgii) Tilly řadí do kategorie států s nízkou vládní kapacitou. V případě vraždění ve Rwandě se zmiňuje o „určitém stupni národní koordinace“ (s. 150), je ale otázkou, zda by tak masový jev (500 až 800 tisíc lidí během třinácti týdnů) byl možný při nízké kapacitě státu. Vzhledem k intelektuální otevřenosti autora, je jistě také škoda, že zde málokdy vystupuje jako aktér násilí stát – jednu z výjimek představuje poukaz na akce režimních sil apartheidu v Jižní Africe proti svým odpůrcům (s. 173). Radikální studenti terorismu naznačují, že rozptýlené útoky a teror obecně totiž nemusí být pouze „zbraněmi slabých“, jak tvrdí Tilly (s. 174–176). Americký sociolog podobně sice uznává významnou úlohu náboženství pro vznik kolektivního násilí (např. s. 17), ale jeho roli stejně jako úlohu genderu příliš neprobírá.

Tillyho práce není ve všech partiích vždy snadným textem, navzdory výhradám je ji však třeba (a Tillyho badatelský přístup obecně) ocenit alespoň ve dvojitým ohledu: kritičnosti, s níž reflektuje procesy a události bez ohledu na to, kde k nim dochází a kdo je páchá. Termínům „demokratický“ a „nedemokratický“ tak Tilly např. nedává takový politicko-normativní význam jako jeho módní američtí protějšci Huntington, Fukuyama a jejich epigoni

(Miloslav Petrušek na jiném místě tohoto časopisu trefně naznačuje, že jde spíše o „filosofy dějin“ než kritické znalce trendů a jejich sociálně-historických předpokladů). K zármutku tzv. neokonzervativců, autor své „přísnější“ pojetí demokracie vyžadující „široké a rovné vztahy populace s vládními činiteli“ kontrastuje s definicemi ultrapravicového think tanku Freedom House. Podobně také argumentuje, že demokratické režimy s velkou schopností vládnout sice potlačují domácí násilí, ale zároveň často vedou mezinárodní války (s. 219, s. 227). Druhým pozoruhodným, a souvisejícím, momentem je obrovská píle autora, kterou si vyžaduje neobyčejně široký záběr a místy velmi disparátní analýzy, jež Tilly provedl (zde i v mnoha jiných svých pracích). Intelektuální výkon autora nemá ve středoevropském kontextu obdobu. Tillyho poctivý, v pravém smyslu slova badatelský přístup, zanícení i zá-

jem o věc zároveň nastavují zrcadlo našim místy stále přeideologizovaným sociálním disciplínám (jako např. politologii), jež jsou po právu někdy hanlivě nazývány „postkomunistickými“.

Tillyho ambiciózní analyticko-syntetická studie navzdory určité obtížnosti a obsáhlosti může fungovat jako dobře organizovaná a hlavně dobře napsaná příručka či úvod ke studiu kolektivního násilí. Zájemci o bližší poznání jeho druhů a forem sice budou muset sáhnout ke specializovaným a podrobnějším zahraničním pracím a studiím (na víc než 350 z nich odkazuje obsáhlá bibliografie), *Politika kolektivního násilí* je ale dobrým startem. Přináší jasně vymezený a srozumitelný rámec a přitom také více či méně zdařile demystifikuje některé z předsudků o kolektivním násilí a mnoha jeho podobách.

Vít Klepárník